

Het gevaar van integratie

- Een gesprek met Edith Sizoo en
Thierry Verhels over culturen

BERNARD DUMOULIN
JOS VAN DIKKELEN

We zitten volop in de Kosovo-crisis als we ons aanmelden op het Europese secretariaat van het 'Zuid-Noord Netwerk Culturen en Ontwikkeling' in Brussel. Edith Sizoo (Nederland) en Thierry Verhelst (België) buigen zich hier al meer dan tien jaar over de relatie tussen cultuur en ontwikkeling. Lange tijd ontvingen zij Europese subsidies uit het derdewereldbudget. Tot het Zuiden hen duidelijk maakte dat Europeanen zich wat meer konden bezighouden met culturele situaties in Europa zelf. Zij namen deze uitdaging ernstig – verloren hun subsidies – en analyseren nu de interculturele samenleving zoals die zich aandient in onze straten. Een gesprek over de achtergrond van zowel het Kosovo-geweld als het extreem-rechts verkiezingsgeweld.

Respect voor cultuur

Thierry Verhelst. "Eén zin van een woestijnvader vat het voor mij allemaal samen: 'De grootste deugd is niemand te misprijzen'. De reactie tegen het misprijzen staat aan de oorsprong van mijn engagement voor het respect ten opzichte van culturen. Het inherente misprijzen in de ontwikkelingssamenwerking, in de taal van de experts, in het niet erkennen van de menselijkheid en dus van het anders zijn van de ander.¹"

.....
1 Zie ook Thierry VERHELST, *Het recht anders te zijn*, Antwerpen/Breda, Unistad, 1986 en Id., *Economische organisatie en lokale culturen* (Monografieën over interculturaliteit, 2), Berchem, Epo ; Mechelen, CIMIC, 1997.

Edith Sizoo: “In de verschillende programma’s die we uitwerken – rond economie, cultuur, spiritualiteit, taal, ... – proberen we steeds mensen uit de diverse culturen te betrekken bij het programma. We laten niet de antropoloog vertellen hoe de cultuur van de Masaï eruit ziet, maar de Masaï zelf moet ons duidelijk maken waarom de dingen gaan bij hem zoals die gaan. Ons werk is dus enerzijds ontstaan vanuit verzet tegen het impliciete of expliciete misprijzen van de ander. Anderzijds is het een zoektocht naar waaruit het anderszijn van de ander bestaat, maar dan zoals die ander het zelf ziet en formuleert. (...)

In functie van de Derde Wereld zijn we hiermee een decennium bezig geweest. Sinds kort richten we ons op de allochtonen bij ons. Eind maart hielden we een workshop met straathoekwerkers in moeilijke stadswijken. Onze invalshoek was de vraag: hoe kijken de verschillende culturele groepen in jullie wijken aan tegen burgerschap. Immers, als we in een interculturele samenleving gaan leven, dan is het toch belangrijk te weten welke visie mensen hebben op het samenleven in een maatschappij. Bestaan in die visies verschillen? Hoe kijkt men aan tegen de staat? Tegen het onderwijs van overheidswege? Tegen politie? Maar tijdens de workshop bleek dit veel te hoog gegrepen. De problemen zijn basaler: de woningen zijn slecht, de mensen hebben geen werk, er is veel criminaliteit, enz. Hoe werkgelegenheid creëren, aangepaste bewoning vinden, recht laten gelden zijn de grote zorgen. Als je de conflicten die deze straathoekwerkers aanhalen gaat analyseren dan merk je dat er een manipulatie van culturele- en religieuze verschillen aan de oorsprong ligt. Leidende groepen hebben belang bij deze manipulatie. En wie zijn de slachtoffers? De mensen in de wijken zelf natuurlijk. Op lange termijn zijn het de interculturele relaties zelf die kwetsbaar worden, precies omdat deze politiek manipuleerbaar zijn. En dat geeft de conflicten. Op het einde van de workshop stelden de deelnemers duidelijk dat het thema dat we aangebracht hadden voor hen niet het meest urgente is, maar dat het op lange termijn wel heel essentieel is.”

Thierry: “Dit is een heel vertrouwd verschijnsel. Tien jaar geleden kregen we hetzelfde antwoord van onze Afrikaanse en andere gesprekspartners. Een bijkomende moeilijkheid is dat extreem-rechts bijna het monopolie heeft om te spreken over cultuur en identiteit in onze moeilijke wijken. Dat willen we juist bevechten. Want ook wij zijn bezig met cultuur en identiteit, maar op een andere manier.”

Integratie

Het samenleven van allochtonen en autochtonen verloopt niet makkelijk. ‘Ze moeten zich maar integreren’ is een vaak gehoorde uitdrukking. Is het zo eenvoudig?

Thierry: “Wie wenst geïntegreerd te worden? Per definitie zit er iets imperialistisch in de uitdrukking ‘integratie’. Het houdt in dat men zich moet onderwerpen aan een geheel zonder dat er een wederkerigheid zou bestaan. Het woordje ‘integratie’ is inderdaad problematisch.”

Edith: “Ik denk dat de mensen die naar Europa komen – hetzij als vluchtelingen, hetzij als economische migranten – hier helemaal niet komen met de intentie om

zich te integreren. Die eerste generatie wil zo snel mogelijk terug naar het eigen land. Veel Kosovaren zitten b.v. in Macedonië op schietafstand van de Serviërs in kampen met veel te veel bij elkaar. En toch willen die mensen niet weg. Ze willen immers zo snel mogelijk terug. De mensen gaan weg omdat er thuis problemen zijn, niet om zich in een ander land, een andere cultuur, een andere samenleving te integreren. Wie om economische redenen komt, zoals veel van de arbeiders uit Turkije en Marokko b.v., wordt, vaak vanuit een heel arme streek, naar hier gestuurd om geld te verdienen voor de thuisblijvers. Ook zij leven met de idee om weer terug te gaan. (...)

De tweede generatie wil zich wel integreren, maar de samenleving blijft hen zien als mensen die wel hier zijn, maar die eigenlijk terug zouden gaan. De grootvader van een vriend van ons kwam uit India en is naar Engeland gegaan. Zijn beide ouders zijn daar geboren en hijzelf dus ook. Hij spreekt perfect Engels. 'Toch', zo zegt hij, 'blijven de mensen vragen wanneer ik terug ga. Ik blijf een vreemde eend in de bijt.' (...)

De eerste generatie heeft het gevoel hier te wonen en te werken, maar in b.v. Marokko thuis te horen. Het is een heel diep menselijk behoefte om ergens te behoren. De tweede generatie wil ook ergens bijhoren, maar de omgeving herinnert hen voortdurend aan het land van hun ouders. Ze blijven ook allochtonen genoemd worden, ook al zijn ze tweede of derde generatie. Hen wordt gevraagd zich te integreren, terwijl ze voortdurend moeten voelen er niet echt bij te horen. Daar stelt zich een groot psychologisch probleem. Het is dus maar de vraag of wij echt willen dat de mensen zich integreren."

Inhoud en functie van cultuur

Thierry: "De conclusie van dit alles zou kunnen zijn dat iedereen maar moet thuisblijven, dat er moet gezorgd worden voor zuivere culturele grondgebieden, etnische zuiveringen. Maar dat is een zeer gevaarlijke interpretatie. Niet alle volksverhuizingen of culturele contacten zijn uit den boze. Integratie kan ook slagen."

Edith: "Natuurlijk en gelukkig maar. Ik focuste echter op de moeilijkheden. Gezien echter het feit dat er steeds grotere migrantenstromen in de wereld zullen zijn, is de grote uitdaging dit niet te zien als een probleem, maar als een culturele verrijking. Want het valt niet te ontkennen dat onze Europese cultuur zich dankzij de invloeden van buitenaf verrijkt heeft. En toch blijft er een bedreiging uitgaan van anderen, die, in hun anders zijn, automatisch jouw identiteit in vraag stellen. Of het nu gaat om mensen die naar hier komen of wij die naar India of Afrika gaan: het is altijd een confrontatie met de ander en met jezelf."

Thierry: "Dat is juist wat betreft de inhoud van een cultuur. Wat we in ons werk met derdewereldculturen hebben bemerkt, is dat cultuur als inhoud evolueert. Maar naast die evoluerende inhoud heeft een cultuur ook een aantal constante functies. Eén daarvan is de fierheid, het zelfrespect, de eerbied voor de eigen gemeenschap of het eigen individu. Eén van de grote problemen met integratie is, dat wanneer ik eis van een Turk of een Marokkaan dat hij zich integreert in mijn cultuur, er geen plaats is voor zijn zelfrespect. Om tot integratie te kunnen komen is er nood aan

verworteling in de eigen identiteit. Pas daarna is een soepele en positieve integratie mogelijk. (...)

Ik wil dit illustreren met een voorbeeld waarvan ik zelf getuige ben geweest. Op het eiland Taiwan heb je zeven stammen, *tribals* genoemd, van Melanesische oorsprong. Zij hebben vijf eeuwen kolonisatie door de Chinezen gekend. Door de Chinezen zijn ze verdreven van de betere gronden in de vlakten, naar de bergen. In de negentiende eeuw wordt Japan een imperialistische wereldmacht. Japan valt Taiwan binnen en wil de inheemse bevolking grondig beïnvloeden met de Japanse cultuur. De tribals moeten hun religie opgeven, hun taal mag niet onderwezen worden, ze krijgen allemaal Japanse familienamen en ze moeten de keizer vereren en het sjintoïsme aanhangen. Na de tweede wereldoorlog komen de Chinezen terug. Ze her-chinezieren de tribals. Dan komt Tsjang Kai Sjek en de Kwo min Tang, na de grote mars van Mao. Dit is praktisch een fascistische regime. Ze moeten nu een andere Chinese taal leren, het Mandarijns. Ze moeten Tsjang Kai Sjek en de partij vereren, ze krijgen opnieuw een andere familienaam enz. Kort samengevat: hun cultuur als inhoud wordt volledig uitgehold: hun taal kennen ze niet meer, hun religie beoefenen ze niet meer, hun klassieke traditionele levenswijze van jagen is voorbij. Wel is er veel alcoholisme en prostitutie. En toch zei één van de leiders van die stammen mij, nadat hij me haarfijn had uitgelegd dat ze alles verloren hadden: 'we want to reclaim our tribal culture' (we eisen onze tribale cultuur opnieuw op). 'Natuurlijk kunnen we niet meer terug naar het verleden', zei hij, 'maar wij willen niet meer als tweederangsburgers worden beschouwd. Als wij naar Taipai gaan om te werken, kijkt men op ons neer, want ons gezicht ziet er anders uit, en ons Mandarijns is nog niet perfect. En ook al proberen wij ons al zoveel generaties lang te integreren, we worden nog altijd een beetje uitgelachen of als minderwaardig beschouwd. Maar nu is het gedaan!!! We hebben braaf geprobeerd goede Chinezen te zijn, we gaan ons niet meer integreren, we gaan onze eigen identiteit opeisen. D.w.z. wie wij nu zijn, niet als tribals uit het verleden, maar als tribals van de twintigste eeuw.' (...)

Het ging niet meer over cultuur als inhoud, maar cultuur als sociale functie. Vandaar dat ik zeg, als ik dit toepas op migranten hier, dat het misschien belangrijker is voor de Marokkanen en de Turken om eerst fier te kunnen zijn op zichzelf, hun gemeenschap vooraleer ze Belg kunnen worden en rekening houden met de wetten en de gewoonten van dit land. Eerst moet er een minimum aan respect en openheid voor je eigen cultuur bestaan, dan pas kan je je aanpassen aan een andere cultuur."

Edith: "Zelfrespect is een functie van cultuur. Wat zelfrespect geeft, kan echter weer verschillen volgens verschillende culturen. En daardoor krijg je misverstanden. Een voorbeeld. Een Marokkaanse vader ziet zijn zoon thuiskomen met een radio. Op de vraag hoe hij daaraan komt, vertelt de zoon dat hij een baantje heeft gehad en met het geld de radio heeft gekocht. Een paar weken later komt hij met een mooie bromfiets naar huis. Weer hetzelfde laconieke antwoord op de vraag van de vader. Nog wat later stopt hij met een Mercedes voor hun huis. Voor de vader is het ondertussen duidelijk dat het om diefstal gaat. Vanuit zijn zelfrespect als vader kan hij niet verdragen dat zijn zoon steelt. Dus hij gaat samen met zijn zoon en de gestolen goederen naar de politie. Daar meldt hij dat hij klacht indient tegen zijn zoon vanuit het vermoeden van diefstal. Dat is voor hem natuurlijk geen gemakkelijke

stap, maar vanuit zijn zelfrespect kan hij niet anders. De politieagent controleert vervolgens in de computer of de voorwerpen die ze bij zich hebben geregistreerd staan als gestolen. Dat blijkt niet het geval. Vanuit zijn zelfrespect als politieagent moet hij de zoon laten gaan, want hij heeft geen bewijzen dat het om gestolen goederen gaat. Het resultaat is een geweldige vernedering van de vader t.o.v. zijn zoon. Die politieagent heeft wellicht best begrepen dat het voor de vader een bijzonder moeilijke stap was om dit te doen, maar hij kon niet anders.”

Thierry: “In Marokko of Turkije had die vader wellicht hetzelfde gedaan en was daar naar de oudste van het dorp, of naar de dorpsraad getrokken. Hij zou, als oudere man, op zijn woord geloofd zijn. Dus wat je zegt, klopt: de inhoud die men geeft aan respect opbrengen voor iemand, verschilt naargelang de cultuur.”

Eigen volk eerst

In het ‘Zuid-Noord Netwerk voor Culturen’ maakt men dus een onderscheid tussen cultuur als inhoud en cultuur als functie. Eén zo’n functie van cultuur is zelfrespect. De andere zijn: zingeving; autonome selectie tussen de invloeden van buitenaf (en niet zomaar slikken wat op je af komt); en de capaciteit om solidariteitsbanden aan te knopen en weerstand te bieden tegen wat onderdrukt, bevoogd, uitbuit of vervreemd. Dit brengt ons bij de vraag – met Kosovo dagelijks in het nieuws – tot hoever je kan gaan in het respect vragen/afdwingen voor een cultuur.

Thierry: “Benoît Standaert, een monnik uit Brugge, zei ooit dat identiteit niet zozeer is wat mij verschillend maakt van de ander, dan wat mij in staat stelt in relatie te treden met de ander. Ik vind dit zeer juist. Filosofisch geduid verwijst dat naar het personalisme: Levinas en Buber. Mijn relatievorming, dat is mijn cultuur, dat is mijn ware identiteit. Je kan het ook theologisch duiden. In de mate dat wij geschapen zijn naar Gods beeld en dat God voor ons de drievuldigheid is – dus een God van relatie – is onze diepste ik onze relatievorming. De persoon – in tegenstelling tot het individu – is relatie en vrijheid. Het gevolg hier is dat de eigen-volk-eerst ideologie fundamenteel pervers is. Want het verabsoluteert de inhoud en dan nog wel de inhoud van een bepaalde groep, vaak met zeer strakke veralgemeningen, die te maken hebben met één interpretatie van wat mijn cultuur is. De Vlaamse cultuur valt echt niet samen met de definitie die het Vlaams Blok ervan geeft. Net zomin als de bijbel- of koraninterpretatie van de integristen bepalend is voor de islam of het christendom. (...)

Het is typisch voor integristen, fanatici of fascistten van het Vlaams Blok type dat ze een zeer arbitraire definitie geven van wat voor hen cultuur is.”

Edith: Wat Thierry zegt over relatie is essentieel. Een mens komt voort uit twee anderen. En een mens groeit, voor hij geboren wordt, ook in relatie tot een ander. Dat is de essentie van het menselijk bestaan: je bent niet alleen individu, je wezen is relationeel. Maar om in een evenwichtige, volwassen relatie met anderen te kunnen redenen, moet je wel dat zelfrespect hebben. Als je jezelf niet respecteert, kan je ook anderen niet respecteren. Dan ben je altijd aan het compenseren, projecteren

... Uiteraard is wat nu in Kosovo gebeurt afschuwelijk, maar toch is het ook belangrijk te vragen waar dat vandaan komt bij de Serven. Natuurlijk wordt de geschiedenis door Milosovic ontzettend gemanipuleerd, maar waar komt die behoefte vandaan om zo sterk te appelleren op de eigen identiteit? Wat is er in dat verleden van die Serven gebeurd met hun identiteit dat de behoefte nu zo groot is om die te affirmeren? Elke cultuur is altijd een cultuur in wording én heeft een lang verleden.”

Ontwikkelingssamenwerking

Thierry: “De NAVO, de internationale gemeenschap, heeft geen enkel begrip van de historische en culturele achtergrond. Zij houden zich niet bezig met concrete mensen, met emoties, cultuur, identiteit en geschiedenis. Zij denken lineair en kwantitatief: zoveel hectoliters moeten geproduceerd worden, zoveel van de buitenlandse schuld van Bangladesh moet terugbetaald worden, zoveel bombardementen zullen er gebeuren op deze en die steden. Er is niets kwalitatiefs. Behalve het leven van de piloten. Al de rest is gewoon kwantiteit. Men wil dan een hele mentaliteit en politiek ombuigen met bombardementen van op 10.000 meter hoogte. Dat is werelddbankpolitiek. Precies hetzelfde hebben we gezien bij de experts in ontwikkelingssamenwerking. Ook zij hadden geen enkel begrip voor de plaatselijke cultuur en de geschiedenis van de volkeren.”

Edith: De gelijkenis is treffend. De bombardementen gebeuren met projectielen en in ontwikkelingssamenwerking had men projecten. Maar die projecten zijn altijd projectie van degenen die vinden dat de anderen moeten veranderen naar jouw model. Vandaar dat de mensen in die andere cultuur niet werden gezien als subjecten die actoren waren in hun eigen ontwikkelingsproces. Maar ze werden doelgroepen genoemd. En we hadden doeleinden en het moest doeltreffend zijn; dat is immers hét criterium voor evaluatie van ontwikkelingssamenwerking. De lijn liep van hier naar daar en wij bleven compleet buiten schot – net zoals de piloten. Het was allemaal goed bedoeld, ook al speelde bij heel wat regeringen de eigen economische ontwikkeling een belangrijke rol. Ontzettend veel mensen hebben hun hart en hun leven gegeven aan ontwikkelingssamenwerking. Maar ze zijn, zoals een floppy, geformateerd door ons cultureel denken, dat ons in het centrum stelt en de ander object en doelwit maakt.

Thierry: “Ook de NAVO-bombardementen gaan gepaard met goede intenties. Het is een buitengewoon idealistische oorlog. Het is de eerste oorlog in naam van de mensenrechten. Dit is geen koloniale oorlog. Desondanks heb je te maken met een lineaire, mechanistische benadering van de problematiek, zonder menselijke diepgang. (...)”

In de ontwikkelingssamenwerking zijn we in België, tenminste wat de terminologie betreft, behoorlijk geëvolueerd. Sedert begin dit jaar bestaat er geen ‘ontwikkelingssamenwerking’ meer. Het departement van staatssecretaris Moreels heet voortaan ‘Internationale Samenwerking’. Dat is meer dan een nuance. Er groeit een ander paradigma dat het oude paternalisme en het beperken van de creativiteit van de doelgroepen in projecten heel sterk in vraag stelt, niet de solidariteit. Maar

dan een solidariteit aan weerskanten. En het paradigma heet wederkerigheid. Het gaat er dan om nederigheid aan de dag te kunnen leggen om te erkennen dat we ook naar de anderen moeten luisteren en we ook van hen kunnen leren. Dan is er zeker ruimte voor uitwisseling en gezien wij nu eenmaal over veel geld beschikken, kan daar ook een financiële beweging Noord – Zuid aan te pas komen. Maar dan in het kader van een grotere relatievorming die niet alleen materieel is². (...)

Waarom zouden zoveel stemmen naar het Blok gaan? Waarschijnlijk vanuit een culturele armoede. In termen van de functies van cultuur: een gebrek aan zelfrespect en van eerbied voor het eigen ik bij een gedeelte van de bevolking dat echt lijdt – een lijden dat zeker niet gebanaliseerd mag worden. Dat is een cultureel probleem. Maar een cultuur die ertoe leidt dat men zich afzondert, dat men niet in relatie kan treden, niet kan selecteren, is, in onze analyse, een cultuur die aan het verarmen is. Dat vind je ook in de Derde Wereld. Wanneer een volk niet in staat is genoeg respect op te brengen voor zichzelf, niet meer creatief is, maar zich wil insluiten, niet in relatie kan treden, dan lijdt dat volk aan identiteitsarmoede en zitten we met een grondige, maar tragische vorm van onderontwikkeling. Dat is voor ons onderontwikkeling: niet een gebrek aan spoorwegen en economisch groei, maar een gebrek aan creativiteit, aan respect voor de eigen gemeenschap, voor de eigen capaciteiten. Dat mondt uit in gelatenheid, fatalisme. En dan zitten we echt in een negatieve spiraal van onderontwikkeling.”

Het geloofsgoed van migranten

Edith: “De uiterlijkheden van andere geloofsovertuigingen kunnen afstoten. Allereerst is dan belangrijk niet te oordelen op basis van wat je ziet van die andere geloofsovertuiging, maar op zoek te gaan naar de diepere zingeving van die cultuur. Waarom bidden muslimes vijf maal per dag. Waarom kan dat niet éénmaal per dag? Als je daar kennis van neemt, dan zie je ook de zin ervan. Van de uiterlijkheden kom je daardoor tot de sociale organisatie en vervolgens tot de diepere zingeving. Hoe komt het dat b.v. Algerijnen in Amsterdam hun huis bijzonder netjes houden maar wel hun afwaswater op straat kieperen? Vanuit die praktische, zichtbare dingen kan je via scholen, wijkcentra, televisie, krant proberen een idee te geven van het waarom daarvan. Dat is een aspect van communicatie, maar dan niet op een manier die de mensen uit andere culturen presenteert als exotisch. En ook zonder te willen zeggen dat het begrijpen hetzelfde is als het ermee eens zijn. Dat hoeft helemaal niet. *Agree to disagree*. Dat kan. Maar ook die Algerijnse vrouw moet begrijpen waarom haar gedrag ons ontzettend stoort.”

Thierry: “Hoe dieper je boort in een religie, hoe meer gemeenschappelijke punten je ontdekt. En ook verschilpunten, maar interessante verschilpunten. Het hindoeïsme is een bijzonder rijke godsdienst, waar ik als christen heel veel uit kan puren en tezelfdertijd ontdekken hoe anders en niet-hindoe ik ben. Liefde en respect voor een andere religie kan mijn eigen identiteit als christen verrijken. (...)

² Zie Réginald MOREELS, *De mens een remedie voor de mens. Ontwikkeling ontcijferd. Een politiek manifest voor menswaardigheid en interculturele dialoog*, Tiel, Lannoo, 1999.

Derdewereldreligies, met inbegrip van het christendom op de Filippijnen of in Latijns-Amerika, hebben een belangrijke boodschap voor Europa dat sterk aan het verarmen is op spiritueel vlak. Van de andere continenten, dankzij hun aanwezigheid hier, kunnen wij heel wat leren waardoor we terug gevoed worden op spiritueel gebied. Maar gemakkelijk is het niet. De islam b.v. kent hier bij ons, dat is toch mijn indruk, soms een vrij oppervlakkige beoefening. Maar als soefi's aan het woord komen dan wordt het echt een verrijking voor elke Europeaan, hij weze humanist of christen. Dat is waar voor alle andere religies. Dit is een potentiële verrijking waar wij enorm nood aan hebben."

Spiritualiteit in Europa

Thierry. "De grote massa geeft de indruk op te gaan in de consumptiemaatschappij. Maar wij wéten toch uit ervaring en overtuiging dat de consumptiemaatschappij ons geen volledige voldoening kan geven. Wij hebben allemaal een diepe nostalgie naar iets anders. Hoe zinlozer ons economisch en ons consumptiemodel, hoe meer wij zullen geconfronteerd worden met lijden – depressie en zelfmoord zijn toch belangrijke sociale fenomenen in onze landen – en dus met de vraag naar zingeving. Ik ben daar niet pessimistisch over, ook al zullen we nog aan den lijve ondervinden wat het betekent zonder diepgang en spiritualiteit te leven. Maar ik versta al die mensen niet die zich zorgen maken over het gebrek aan spiritualiteit in Europa. Vroeg of laat komt dat terug. De vervlakking is een tijdelijke ziekte. Het is trouwens overal aan het keren: mensen zitten met vragen. Of heb ik een te elitaire kijk op wat er gebeurt in ons land?"

Edith. "Het Chinese woord voor crisis is 'verwarring' én 'uitdaging'. Wij spreken van een multiculturele samenleving. Ik vind dat een gevaarlijk woord. Dat kun je interpreteren als: wij hebben nu eenmaal vele verschillende culturen. In de multiculturele wijken zie je ook een soort van spontane apartheid ontstaan. Niet opgelegd door de overheid, zoals in Zuid-Afrika, maar spontaan. Dat is ook logisch. Als je als Somaliër aankomt in ons land, ga je natuurlijk allereerst op zoek naar andere Somaliërs. Daarom is een doordacht beleid nodig om te komen van een multi- naar een interculturele samenleving. Anders behoud je die apartheid en dan hoeft er niet veel te gebeuren om problemen te hebben. De conflicten in deze wijken zijn altijd politiek gemanipuleerd. Altijd. Ook elders. In Bombay woonden muslimes en hindoes jarenlang naast elkaar in dezelfde wijk. Ze gingen met elkaar naar school, voetbalden samen buiten. Maar ze hebben elkaar wel uitgemoord. Analyse van het gebeuren leert dat het altijd om politieke manipulatie gaat en een soort segregatie van gemeenschappen. Niet op straat, waar ze voetbalden, maar wel in hun huizen: ze kwamen bij elkaar niet over de vloer. Ik ben tegen 'multicultureel' als term, omdat het impliciet de indruk geeft dat we vele, naast elkaar levende culturen hebben. Dat is gevaarlijk. We moeten naar een intercultureel samenleven met interculturele educatie op scholen en in centra. Maar dat komt niet vanzelf."

Jos Vandikkelen is redactiesecretaris van het *Tijdschrift voor geestelijk leven* (TGL). Bernard Dumoulin is coördinator *Kerkwerk Multicultureel Samenleven, vicariaat Mechelen*. Dank aan TGL voor de overname van dit artikel uit TGL mei/jur 1999/3.